

FARKLI İ'RÂB DEĞERLENDİRMELERİNİN TEFSİRE ETKİSİ*

Mehmet KAYA**

Özet: Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber döneminden itibaren çeşitli yöntemlerle tefsir edilmiştir. Bu tefsir yöntemlerinin temelini de Arap dili oluşturmaktadır. Bu sebeple tefsir ilmiyle uğraşanların bu dili iyi bilmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Arap dilinin alt dallarından biri olan ve kelimelerin cümle içerisindeki konumu ile ilgilenen i'râb ilmi de doğru bir tefsir için önemlidir. Kur'ân açısından bakıldığında bu ilmi önemli kılan bir diğer husus da kelimenin i'râbının birkaç veçhe muhtemel olmasıdır. Arapça'da bir almetin birden fazla öğeyi göstermede ortak kullanılması kelimenin konumunu, dolayısıyla da cümlenin anlamını etkileyebilmektedir. Bu durum âyetler için de söz konusudur. Yani âyetteki bir kelimenin farklı i'râb veçhine sahip olması da anlamı etkileyen unsurlardan biridir. Müfessir de sahip olduğu dil ve kültür birikimine binaen bu ihtimalleri değerlendirerek tercihte bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Müfessir, Arap Dili, İ'râb, Taddüdü'l-İ'râb

The Influence of Various I'rab Evaluations to Tafseer

Abstract: Quran has been interpreted by different techniques since the period of Prophet Mohammad. Arabic language constitutes the base of these techniques. For this reason it is said that those who work on glossary science must learn this language in a god level. I'rab science which is a sub-branch of Arabic language and deals with the place of words in sentences is important for a correct interpretation. From the point of the Quran, another issue which makes this science important is that words may have different possible aspects of i'rabs. In Arabic, the common use of a sign for showing a few elements may affect the place of the word, this may accordingly affect the meaning of the sentence. This situation is possible for verses of Quran. Namely, being have a different irab aspect of a word of verse is one of the factors that affect the meaning. Interpreters make their decision according to their language and culture background by evaluating these possibilities.

Keywords: Tafseer (Glossary), Interpreter, Arabic Language, İ'râb, Taddudul Irab

* Bu makale *İ'râb değerlendirmelerinin Kur'ân'ın anlaşılmasındaki rolü: Zemahşerî örneği*- adlı doktora çalışmamdaki bazı örneklerin çeşitli dilbilimsel tefsirlerdeki yorumlarla zenginleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Giriş

Kur'ân-ı Kerîm her peygamberin içinden çıktığı kavmin diliyle gönderilmesi esasına bağlı olarak¹ "apaçık" Arap diliyle nazil olmuştur.² Kur'ân bu dilin eşsiz üslûb ve belagatıyla indirilmiş, en beliğ şairler bile bir benzerini ortaya koyamamıştır. Bu özellikleri itibariyle Kur'ân, ebediyete kadar her yer ve zamanda İslâmın bir mucizesidir.³ Kur'ân, Arapça inmiş olmakla birlikte kelimelerin seçiminde, cümlelerin teşkilinde ve konuların ifadeye dökülmesinde Arapçadaki yaygın şekillere göre farklılık gösteren, kendine has bir anlatım şekline sahiptir.⁴ Tarihin her dönemine ve her insana hitap eden Kur'ân, hem dil hem üslûb hem de anlam olarak özgün ve dinamik özelliği ile her asra, her döneme ve her türlü özel ve genel şartlara göre mutlak ve mukayyet hükümler ve bilgiler ihtiva eden bir kitaptır.⁵ Kur'ân içerisinde mevcut edebî şekillerden farklı oluşu, sahip olduğu lafız ve mana dengesi, gönüllere tesir edişi, ses ve tertip nizamında ortaya çıkan ahenk, edebî tasvir, edebî türlerin hepsinde mükemmel oluşu, aynı anda akla ve duyguya hitap edişi, içinde gaybî bilgiler bulundurması gibi birçok dilsel öğeler barındırmaktadır.⁶ Bu durum haliyle onun anlamsal boyutunu da etkilemiştir.

2. Kur'ân Tefsirinde Arap Dilinin Önemi

Arap dilinin bütün hususiyetlerini aksettirecek genişlikte bulunan Kur'ân-ı Kerîm, fasih ve edebî Arapçanın en mükemmel numunesi, miyarı olmuş ve bu hüviyetini devam ettirmiş, dil ve edebiyata dair çalışmaların da hareket noktası olmuştur.⁷ İndiği asrın ve daha sonraki asırların realitelerine uygun kavramların seçimi, hem de bu kavramlarla ifade edilen bilgilerin koordinasyonundaki mükemmellik aynı zamanda Kur'ân'a yönelik farklılıklarından birini de teşkil etmektedir.⁸ Bu da Kur'ân dili Arapçanın bilinmesini

1 İbrahim, 14/4

2 Nahl, 13/103; Şuarâ 26/195; Yûsuf 12/2; Tâhâ 20/113; Şûrâ 42/7; Zuhruf 43/3; Ahkâf, 46/12.

3 Halid Abdurrahman el-Akk, *Usûlü't-tefsir ve kavâiduhû*, Dâru'n-Nefâis, Dimeşk 2003, s. 138.

4 Suat Yıldırım, "Kur'an", *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, s. 394.

5 Mustafa Güven, "Kur'ân'ın Dili ve Anlatım Üslûbu Üzerine Bir Deneme", *Hikmet Yurdu*, c. 1, sayı: 7, s. 135-136.

6 Bk. Yıldırım, "Kur'an", s. 393-398.

7 Nihat M. Çetin, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 283.

8 Celal Kırcâ, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993,

zorunlu kılmaktadır.

Kur'ân'ın dilini bilmek, Arap dilinin müfredatını/kelime hazinesini, sözdizimini/nahiv, kelimelerin yapı ve formunu/sarf ve son olarak üslûbunu bilmek demektir. Bu hususlar dilbilimin alt dallarına tekabül ettiğine göre, bir ayetin niçin ve nasıl bir anlama geldiğinin belirlenmesi için elimizdeki en önemli ilke ve araçlardan biri dilbilimdir.⁹ Bu itibarla birçok âlim, tefsir ilminde Arap dili bilmenin zorunluluğundan bahsetmektedir. Konuyla ilgili Zerkeşî (ö.794/1392) özetle şöyle demektedir:

“Müfessirin (tefsire başlarken) ilk yapması gereken, işe lafzî ilimlerle başlamaktır. Bu ilimlerden de ilk olarak müfred kelimelerin manalarıyla işe başlamalıdır. Bu Kur'ân'dan çıkarılacak ilk madendir. Aslında bu tüm şer'î ilimler için geçerlidir. Evvelen, mürekkebe manaya ulaşmak için müfred mananın bilinmesi gerekmektedir. Bunun için dilbilimle alakalı olan, kelimelerin şekil bilgisiyle ilgilenen sarf, kelimelerin asılları ile ilgilenen iştikâk, kelimeleri cümledeki konumları açısından değerlendiren nahiv, anlamı lafızların muktezay-ı hâle uygunluğu açısından ele alan me'ânî, lafızların delâletinin açıklığı ve hakikat-mecâz açısından ele alan beyân ve lafzî ve mane'î fesâhati açığa çıkaran bedî' ilminin bilinmesi gerekmektedir.”¹⁰

Fetihler neticesinde Arap olmayan unsurların İslâm'a girmesiyle Arap dilinde meydana gelen bozulmaların etkisiyle başlatılan çalışmalar,¹¹ dilbilimsel tefsirle ilgili çalışmaların hız kazanmasına etki eden önemli faktörlerdendir.¹² Bu dönemde Kur'ân'ı farklı açılardan ele alan tefsir ekolleri oluşmaya başlamıştır. Bu ekollerden birisi de Kur'ân'ı Arap dilbiliminin verileri çerçevesinde ele alan dilbilimsel tefsir metodudur. Ağırlıklı olarak ilk dört asır içerisinde (VII-XI) meydana gelen, daha çok lafızların ve cümlelerin delâletini, Kur'ân'ın üslûbunu, dil inceliklerini, Kur'ân metnindeki iç bütünlüğü dikkate alan bu tefsir metodunun temel amacı âyetlerin anlamında ortaya çıkabilecek kaymaların ve yanlış yorumların önüne geçmektir.¹³ İslâm'a yeni giren kimselerin Kur'ân kıraatinde i'rab yanlışlıklarına bağlı

s. 39.

9 Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2010, s. 234; bk. el-Akk, *Usûlü't-tefsir*, s. 43.

10 Bk. Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, ts., c. 2, s. 173-174.

11 Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Kahire 2003, c. 1, s. 327.

12 Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 134; bk. Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebir fî usûlü't-tefsir*, tahkik ve çev.: Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, Beyrut 2005, s. 49-50.

13 Abdülhamit Birışık, “Tefsir”, *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 287.

olarak yapmış olduğu hatalar âyetin anlamının değişmesine sebep olmaktadır.¹⁴ Bu sebeple, farklı kültür ve dillere sahip bu insanların hem siyasî hem de ilmî dil olan Arapçayı öğrenmeleri zorunlu olmuştur. Bu zorunluluk Arap dilinin korunması, kelimelerin tespit edilmesi gibi çalışmaların yapılmasını gerekli kılmıştır.¹⁵

3. İ'râb'ın Taaddüdü/Farklı Vecihlere Muhtemel Olması ve Tefsire Etkisi

Dilbilimsel tefsirin bir alt dalı olan i'râbu'l-Kur'ân konusu da Kur'ân tefsirinde önemli bir konuma sahiptir. Bu sebeple özellikle dilbilimsel tefsirlerde bu konuya sıkça yer verilmiş, konunun sahip olduğu öneme binaen tefsir eserlerinin yanısıra zamanla *i'râbu'l-Kur'ân* adında bir literatür oluşmuş, bu eserlerde âyetler sadece i'râb açısından ele alınmış ve i'râbın âyetin anlamına etkisi ele alınmıştır.

Arapçada bir kelimenin cümle içerisindeki konumu, sonundaki alâmetlerle belirlendiğinden ve bu alâmetlerin konumu belirleme hususunda her zaman açık olmaması ya da birden fazla konumu işaret edebilmesi sebebiyle âyetlerin anlamında farklılaşma olabilmektedir. Bu sebeple bu konu, geçmişten günümüze gerek tefsir kitaplarında gerekse i'râbu'l-Kur'ân eserlerinde âyetler üzerinde uygulanmış gelmiştir. Ne var ki, bu eserlerde konunun dağılık olarak işlenmesinin yanısıra farklı meselelerden bahsedilmesi, meselenin bütüncül olarak anlaşılmasına engel olmaktadır. Biz de bu makalede çeşitli dilbilimsel tefsirler ve i'râbu'l-Kur'ân eserleri ekseninde konuyu ele alacağız. Örneklere geçmeden önce konunun daha iyi kavranması için i'râb-tefsir ilişkisi ve taaddüdü'l-i'râb konuları hakkında verilecek bilgilerin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

3.1. İ'râb İlmi ve Tefsirle İlişkisi

أعرب fiilinden türeyen¹⁶ ve lafızlardaki anlamı açığa çıkarmak, açıklamak

14 Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 105; bk. Binşık, "Tefsir", s. 287.

15 Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 107; bk. Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lüğati'l-arabiyye*, tahk.: Şevki Dayf, Daru'l-Hilâl, ts., c. 1, s. 205-208.

16 Betül Nasır Nâsır, *Delâletü'l-i'râb lede'n-nuhâti'l-kudemâ*, Bağdat 1999, s. 20; Ebû Hüseyin b. Ahmed İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fıkhi'l-lüğati'l-arabiyyeti ve mesâilîha ve sünen-i'l-Arab fî kelâmihâ*, tahk.: Ahmed Hüseyin Besc, Beyrut 1997, c. 4, s. 299; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr,

anlamına gelen الإعراب kelimesi¹⁷ sözlük anlamı itibari ile الرجل أعرب عن نفسه “Adam kendini ifade etti, anlattı.” şeklinde kullanılmaktadır. Hz. Peygamber de أعرب عنها لسانها والبكر تستأمر في نفسها “Dul kadının arzusunu dili anlatır. Bekâra ise sorulur.” şeklindeki hadisinde bu kelimeyi sözlük anlamıyla kullanmıştır.¹⁸

Terim olarak “Arap dilinin her çeşit (lafzî, takdîrî veya mahallî) söyleyiş biçimleri ve tüm gramer kurallarını cümlelere uygulayarak, cümlelerden kastedilen en isabetli manayı tesbit sanatı.”¹⁹ şeklinde tarif edilen i'râb ilminin, tefsir ilmi başta olmak üzere tüm şer'î ilimler ilişkisi vardır. Bu sebeple âyetlerde kastedilen anlama ulaşmak için i'râb ilmini bilmenin zorunlu olduğu ifade edilmiş, nahiv ilmini bilmeyen kimsenin fetva vermesinin caiz olmadığı belirtilmiştir.²⁰ Konunun önemine binaen İbn Serrâc en-Nahvî (ö.316/929), *Kitâbu tebyîni'l-elbâb alâ fedâilî'l-i'râb* adında bir eser bile kaleme almıştır.²¹

Kur'ân tefsirinde bu ilmin önemiyle alâkalı olarak Mekkî b. Talib (ö.437/1045) şöyle demektedir:

“Gördüm ki; Kur'ân ilimlerini öğrenmek isteyen, onun lafızlarını düzgün okumak, anlamlarını öğrenmek, kıraat ve lehçelerini öğrenmek isteyen kişinin ihtiyacı olan en önemli ilim Kur'ân'ın i'râbı ve vakıf konusudur. İşte bu ilimler sayesinde kişi

Lisân'ü'l-Arab, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, ts., c. 2, s. 296.

- 17 Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, tahk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, ts., c. 1 s. 35-36; bk. el-Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 155; Eyyûb b. Musa el-Hüseynî Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, tahk.: Adnan Derviş, Muhammed Mısri, Beyrut 1998, s. 143; Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*, Araştırma Yay., Ankara 2003, s. 44.
- 18 İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, ts., c. 4, s. 299; İbn Manzûr, *Lisân'ü'l-Arab*, c. 1, s. 588; Ya'kûb Emel Berî', *Mevsûatu ulûmi'l-lüğati'l-arabiyye*, Beyrut 1971, c. 2, s. 296; Betül Nasır, *Delâletü'l-i'râb* s. 20.
- 19 Durmuş Ali, Kayapınar, “İ'râbu'l-Kur'ân -Kur'ân-ı Kerîm'in Gramerine Giriş-”, *Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1990, sayı: 3, s. 341.
- 20 Konuyla ilgili bk. Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ilmi'l-arabiyye*, Dâru'l-Cil, Beyrut, ts., s. 4; Ebûbekr Muhammed b. Abdilmelik Şenterîni, *Kitâbu tenbîhi'l-elbâbalâ fedâilî'l-i'râb*, tahk.: Abdülfettâh Hamûz, Daru'l-Ammâr, 1995, s. 21-22; Abdurrahman Celâleddin b. Ebûbekr Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, Merkez-i Dirâsâti'l-Kur'âniyye, ts., s. 2294; Ya'kûb Emel Berî', *Mevsûatu ulûmi'l-lüğati'l-arabiyye*, c. 2, s. 303; el-Akk, *Usûlü't-Tefsîr*, s. 87, 186; Muhammed Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, Kahire, ts., s. 16; İbn Fâris alanında uzman İslâm âlimlerinin bile bu ilme yeteri kadar önem vermediklerinden şikâyet etmektedir. Bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 35.
- 21 Bk. Ebûbekr Muhammed b. Abdilmelik İbn Serrâc en-Nahvî, *Kitâbu tebyîni'l-elbâb alâ fedâilî'l-i'râb*, tahk.: Abdülfettâh el-Hamûz, Dâru Ammâr, 1995.

Kur'ân'da hata yapmaktan uzak olur ve lafızları tam olarak kıraat eder ve hareketlerin değişmesiyle değişen manalara tam anlamıyla hâkim olur ve böylelikle Allah'ın muradını tam olarak anlar. Çünkü i'râbın bilinmesiyle anlamların çoğu bilinir, işkâl ortadan kalkar, Allah'ın hitabı anlaşılır ve hakiki anlam bilinir."²²

Dolayısıyla diğer ilimlerin yanısıra i'râb ilmini bilmeyen bir kimsenin Kur'ân tefsirinde başarılı olması da mümkün değildir.²³

Arapça'da kelimelerin anlamları farklı olduğunda ona delalet eden i'râb da farklı olmaktadır.²⁴ Elbetteki bir kelimenin irabı farklılaşınca anlamı da farklılaşacaktır.²⁵ Örneğin شكر سعيدًا أبوه ile أكرم سعيدًا أباه cümlelerinde fail ve mefuler birinin merfu, diğerinin de mansub olması ile ayırt edilebilmektedir.²⁶ Yine ما أحسن زيد cümlesinin anlamının taaccüb, istifham ya da zemm olduğunu belirleyen tek unsur i'râbdır.²⁷ Dolayısıyla başta âyetlerin anlamları olmak üzere şer'î hükümler, i'râb vecihlerinin değişmesiyle değişiklik arzettiği için²⁸ Arap dilinde i'râb ilminin bilinmesinin zorunludur.

Kur'ân-ı Kerîm Arapça indirildiği ve bu dilin özelliklerine sahip olduğu için, i'râbın önemi yüce kitabımızın anlaşılması noktasında da kendisini hissettirmektedir. Hz. Peygamber'den ve ashâbdan konunun önemine dair rivayetler de nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in i'râbla alâkalı olarak أعرّبوا القرآن والتمسوا غرائبه "Kur'ân'ı i'râb edin ve onun ğarib kelimelerini araştırın!" dediği²⁹ rivayet edilmiştir. Hz. Ömer'in de تعلموا إعراب القرآن كما تعلمون حفظه

22 Mekkî b. Talib İbn Ebî Tâlib el-Kaysî, *Kitâbu müşkil i'râbi'l-Kur'ân*, tahk.: Yasin Muhammed Sevvâd, Matbûâtü Mecmei'l-Lüġati'l-Arabiyye, Dimeşk 1974, c. 1, s. 1-2; bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, tahk.: Yûsuf el-Hammâdî, Mek-tebetü Mısır, Mısır, ts., c. 1, s. 8-9; Ebû Muhammed Abdilhak b. Ğâlib İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, tahk.: Abdüsselâm Abdü'ş Şâfi Muhammed, Beyrut 2001, c. 1, s. 40; Ebu'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, "Mukaddime", *et-Tebyîn fi İ'rabi'l-Kur'an*, tahk.: Ali Muhammed Becavi, yy., ts.

23 Mûsâid Müslim Abdullah, *Gelişme Döneminde Tefsir*, çev.: Muhammed Çelik, İstanbul 2006, s. 332.

24 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. 1, s. 37; bk. Ya'kûb Emel Berî, *Mevsûatu ulûmi'l-lüġati'l-arabiyye*, c. 2, s. 298.

25 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. 1, s. 36.

26 Aynı eser, s. 35.

27 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006, c. 1, s. 41; bk. ez-Zerkeşî, *el-Burhan* c. 1, s. 301; Muhammed Âbid Câbirî, *Binyet-ü Aklî'l-Arabî*, Lübnan 2009, s. 44.

28 Ahmed Süleyman Yakut, *Zâhiratü'l-i'râb fi'n-nahvi'l-arabiyyi*, İskenderiye 1994, s. 188; Subhî Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 2007, s. 109.

29 Ebu'l-Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nahhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, tahk.: Şeyh Hâlid

“Kur’ân’ı hafzettiğiniz gibi onun i’râbını da öğrenin!” diyerek ashâbı Kur’ân’ın i’râbını öğrenmeye teşvik ettiği belirtilir.³⁰ Bununla birlikte Hz. Peygamber ve ilk halifeler döneminde istilâhî anlamın oluşmaması sebebiyle rivayetlerdeki i’râb kelimesini, sonraki dönemde nahiv ilminin karşılığında kullanılan i’râb ile karıştırmamak gerekmektedir.³¹ İlk dönemde bu kavram özellikle âyetlerin anlamlarını tesbit etmek anlamında tefsirle eşdeğer olarak kullanıldığı için³² İ’râbu’l-Kur’ân kelimesinin bu dönemdeki anlamı, Kur’ân’da anlamı bilinmeyen lafızların, gariplerinin açıklanması, helâlini/haramını ortaya koymak anlamında olup, nahivdeki i’râb anlamına gelmemektedir. İ’râb kelimesine dil âlimleri tarafından verilen terim anlamı çok sonra ortaya çıkmıştır.³³ Ebu’l-Esved ed-Düelî (ö.69/688) de, Kur’ân’da yapmış olduğu noktalama işlemine إعراب القرآن ismini vermiştir. Bu olayı ilk i’râb çalışması olarak değerlendirmek mümkündür. Bu hadisenin Kur’ân ile i’râb olgusu arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından da önemi büyüktür.³⁴

İ’râbın âyetlerin anlaşılmasındaki önemi ilk devirlerden itibaren farke edilmiş, bu konuda yazılmış müstakil i’râbu’l-Kur’ân eserlerinin yanısıra âyetlerin i’râbına ağırlık veren tefsirler de kaleme alınmıştır. Örneğin el-Ahfeş (ö.215/830), el-Ferrâ (ö.207/822) ve ez-Zeccâc (ö.311/923) *Meâni’l-Kur’ân* adlı eserlerini Kur’ân’ın müşkil i’râb ve anlamlarını açıklamak kasdıyla yazmıştır. Yine Mekki Ebî Tâlib (ö.437/1045) *Müşkil-ü i’râbi’l-Kur’ân*, el-Ukberî (ö.616/1219) *el-İmlâ mâ menne bihi’r-Rahmân min vücûhi’l i’râb ve’l-kirâât fi cem’i’l-Kur’ân*, adlı eserini bu sebeple kaleme almıştır.³⁵ Zemahşeri

Ali, Beyrut 2008, c. 1, s. 9; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 729; Hâkim Ebû Abdillâh en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale’s-sahîhayn*, Dâru’l-Harameyn, 1997, c. 2, s. 439; İbrâhîm b. Osman Ebîbekr b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-musannef fi’l-ehâdisi ve’l-âsâr*, tahk.: Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Bombay 1981, c. 10, s. 456; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, c. 1, s. 41-43; Birşık, “Tefsir”, s. 281-282.

30 en-Nahhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s. 9; bk. el-Kurtubî, *el-Câmi’*, c. 1, s. 41-43; Suyûtî, *el-İtkân*, c. 3, s. 729, 1219; Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, c. 2, s. 439, İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-musannef*, c. 10, s. 456; Birşık, “Tefsir”, s. 281-282.

31 Civelek, *Arap Dilinde İ’râb Olgusu*, s. 118; Birşık, “İ’râbü’l-Kur’ân”, *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, s. 377.

32 Ebû İshâk İbrahim b. Seriyî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhû*, tahk.: Abdulcelîl Abduh Çelebi, Beyrut 1988, c. 1, s. 185.

33 Suyûtî, *el-İtkân*, s. 730; Civelek, *Arap Dilinde İ’râb Olgusu*, s. 119; Birşık, “İ’râbü’l-Kur’ân”, s. 376; “Tefsir”, s. 281.

34 Civelek, *Arap Dilinde İ’râb Olgusu*, s. 117.

35 ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. 1, s. 301; el-Akk, *Usûlü’l-tefsir*, s. 156-157; Bu eserler hakkında bk. Musâid b. Süleymân et-Tayyâr, *et-Tefsiru’l-lügaviyyu li’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Riyad 1422.

(ö.538/1144)'nin *el-Keşşâf*'i³⁶, İbn Atiyye (ö.541/1147)'nin *Muharrau'l-vecîz*'i³⁷ ve Ebu Hayyân (ö.745/1344)'in *el-Bahru'l-muhî*'i³⁸ de Kur'ân tefsirinde i'rab ve vecihlerinin değerlendirildiği tefsirlerin başında gelmektedir.

3.2. İ'râbın Taaddüdünün Sebepleri

Kur'ân âyetlerinin farklı i'rab vecihlerini barındırması çeşitli manalara işaret etmesi açısından onun mu'cizliğini, metin açısından değerini ortaya koymaktadır.³⁹ Âyetlerin anlaşılmasında önemli bir yeri olan ve eserlerde "Taaddüd-ü Evcühi'l-İ'râbiyye/Taaddüd-ü'l-İ'râb",⁴⁰ "İhtilâf-ü'l-İ'râb",⁴¹ "et-Tevcîh-ü'n-Nahviyyu",⁴² "el-Hilâfu'n-Nahviyyu",⁴³ ve et-Tahlîl-ü'n-Nahvî⁴⁴ başlıkları altında incelenen bu konu, Kur'ân'ı anlama yöntemlerinden biri

s. 274-327; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 176-198; Şükrü Arslan, "Me'âni'l-Kur'ân", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, s. 208.

- 36 ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. 1, s. 301; Özek, Ali, "el-Keşşâf", *DİA*, Ankara 2002, c. 25, s. 330.
- 37 ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. 1, s. 301; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Abdülaziz Ali Mutlik ed-Düleymî, *ed-Dirâsâtü'n-nahviyyetü ve'l-lüğaviyyetü fi'l-Bahri'l-Muhî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Camiatü Bağdad, 1992.
- 38 ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. 1, s. 301; bk. Yıldırım, "el-Bahrü'l-Muhî", *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, s. 517.
- 39 Muhammed Hamâse Abdillatîf, "Taaddüd-ü evcûhi'l-i'râb fi'l-cümleti'l-Kur'âniyye-esbâbuhü ve delâletühü", *Journal of Qur'anic Studies*, c. 5, sayı: 2, s. 173.
- 40 Bk. Velîd Hüseyin, *Nazariyyetü'n-nahvi'l-arabiyyi fi dav-i taaddüd-i evcûh-i't-tahlîli'n-nahviyyi*, Amman 2009; Racâ Ahmed Âtî es-Sâidî, *Taaddüdü'l-evcûhi'l-i'râbiyye ve eseruhü fi'l-ma'nâ min hilâl-i i'râbi'l-Kur'ân li'n-Nehhâs*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Camiatü Ümmi'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerreme, 1423; Muhammed Hamâse Abdillatîf, "Taaddüdü Evcühi'l-İ'râb", s. 166-174; Esad Abdülhalim es-Sa'dî, "Eser-u taaddüdü'l-i'râb fi tevessü'l-ma'na inde'z-Zemahşerî fi'l-Keşşâf", *Mecelletü Câmîati'l-Enbâr li'l-Lüğât ve'l-Âdâb*, 2001, sayı: 4, s. 184-229.
- 41 Bk. Hedîl Muhammed Atiyye, *Eserü ihtilâfi'l-i'râb fi tefsîri'l-Kur'ân*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmîatü'l-İslâmiyye, Gazze 2009; Yâsir Muhammed Matrakçı, *Eserü ihtilâf fi evcûhi'l-i'râb fi tefsîri'l-Âyâtü'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Beşâir, Sûriye 2011.
- 42 Bk. Abdullah Süleyman Muhammed Edîb, *et-Tevcîhu'l-lüğaviyyi ve'n-nahviyyi li'l-kirâati'l-kur'âniyyeti fi tefsîri'z-ez-Zemahşerî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Külliyyetü'l-Âdâb fi Câmîati Mûsul, Musul 2002.
- 43 Bk. Şerif Abdülkerim Muhammed en-Neccâr, "Eserü'l-Hilâfi'n-Nahvî fi Tevcîhi Âyâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm ale'l-Hükmi'l-Fikhî", *Mecelletü Câmîati Ümmi'l-Kurâ li-Ullûmi's-Şer'iyye ve'l-Lüğati'l-Arabiyye ve Âdâbihâ*, 1427, c. 18, sayı: 38, s. 449-514.
- 44 Bk. Mahmûd Hasan el-Câsim "Esbabü't-Taaddüd fi't-Tahlîl-i'n-Nahviyyi", *Mecelletü'l-Lüğati'l-Arabi'l-Ürdünî*, 1424, sayı: 66, s. 93-157.

olan İ'râbu'l-Kur'ân ilminin de temel meselelerinden birisidir. Bu konu, - dilbilimsel tefsirlerde âyetlerdeki farklı nahvî ihtimaller ele alınırken pratiğe yansımaları bağlamında yüzeysel biçimde ele alınsa da-, teorik anlamda daha çok son dönemde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu sebeple -konu ile ilgili müstakil eserlerde bile- konunun ele alınış yönteminde bir netlik yoktur.

Gerek dilbilimsel tefsirler gerekse İ'râbu'l-Kur'ân türü eserlerde bir kelimenin ya da cümlenin muhtemel İ'rab vecihleri, dolayısıyla âyetin manasında meydana gelen değişimler hakkında bilgi verilmektedir. Müfessir, bazen bu ihtimallerden hepsini kabul etmekte bazen de gerek dilsel gerek de kültürel sebeplerden ötürü bu ihtimaller arasında tercihte bulunmaktadır. Âyetteki bir kelimenin konumu ile ilgili tercihte, müfessirin ilmî seviyesi, edebî zevki, benimsediği görüşler ve dile olan vukûfiyeti önemli rol oynamaktadır. Özetle âyetteki bir kelimenin konumunun ne olduğuna dair tercihte en önemli kıstas müfessirin ilmî ve kültürel birikimi ve bu birikime binaen oluşturduğu dil sistemi⁴⁵ ve siyakın yardımıyla ulaştığı manadır.⁴⁶

Konunun son dönemde müstakil olarak incelenmesi sebebiyle *Taaddüdü'l-i'râb* terimine dair tanımlar da bu döneme âittir ve az sayıdadır. Konu ile ilgili en geniş çalışma olan Velîd Hüseyin'in *Nazariyyet'ün-Nahvi'l-Arabî* adlı eserinde bu terim için şöyle bir tanım yapılmıştır.

"İ'râbın taaddüdü, anlamsal ve şekilsel olarak sözün söylendiği makam, söz ve buna bağlı olarak ses, şekil ve terkip olgularını, siyâkı göz önünde bulundurarak özellikle nahiv ve sarf ilmi açısından incelemek ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak manaların belirlenmesi demektir."⁴⁷

Bu tanıma göre İ'râbın taaddüdü, nahvî tahlillerin kapsamına giren hususların açıklanması esnasında konu ile ilgili görüş ve hükümlerin çeşitlenmesi anlamına gelmektedir.⁴⁸

3.2.1. Kur'ân'ın İ'râbında Taaddüdün/Çeşitliliğinin Sebepleri

Kur'ân Arapça indirilmiş bir kitap olması sebebiyle bu dile âit şekilsel ve

45 el-Câsim, "Esbabü't-Taaddüd", s. 133-134.

46 *Aynı eser*, s. 144.

47 Velîd Hüseyin, *Nazariyyetü'n-nahvi'l-arabî*, s. 33.

48 *Aynı eser*, s. 36.

anlamsal özellikleri ihtiva etmektedir. Bununla birlikte Kur'ân'ın kendine has ifade biçimi de âyetlerdeki bazı kelimelerde i'râbın taaddüdü/çeşitliliğine sebep olmaktadır. Bu çeşitliliğin oluşmasında çeşitli kültürel ve ilmî etmenler de rol oynamaktadır. Taaddüde sebep olan bu hususları incelemeye geçebiliriz.

3.2.1.1. Arap Dilinin Sahip Olduğu Özellikler

Yüce Kitâbımız Kur'ân Arapça inmiş olması hasebiyle bu dilin özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla Kur'ân birçok mana ve i'râb veçhini kapsamaktadır. Bu sebeple Arap dilinin özelliklerinden kaynaklanan nahvî taaddüd meselesi bu dil ile münzel bulunan Kur'ân-ı Kerîm için de geçerlidir.⁴⁹ Arap dilinin şekilsel yapısı nahvî çeşitliliği artıran bariz etmenlerden biridir. Arapçada bir kelimenin konumunun belirlenmesi, sonundaki i'râb alâmetine bağlıdır. Eğer kelimenin sonunda bu alâmet kelimenin mebnî ya da takdîrî i'râba sahip olması sebebiyle görülmez ise i'râbın çeşitliliği/taaddüde sebep olabilmektedir. Örneğin ⁵⁰ سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى âyetindeki الْأَعْلَى kelimesinin sonunda i'râbın belli olmaması sebebiyle kelime iki konuma muhtemel olabilmektedir. Birinci durumda اسْم kelimesinin sıfatı olarak mansub, ikinci durumda ise رَب kelimesinin sıfatı olarak mecrurdur.⁵¹

Arapçada belli sayıda i'râb göstergesinin bulunması, farklı i'râbların yer yer aynı alâmetler ile gösterilmesine sebep olmaktadır. Örneğin ye yer mübtedâ, haber, fâil, nâibu'l-fâil gibi merfû alâmete sahip öğelerle, mef'ûller, hâl, temyiz gibi mansub alamete sahip olan öğeler aynı alâmet ile gösterilebilmektedir. Bu da i'râbın çeşitliliğini/taaddüdü artıran bir diğer huhuu sebeptir. Örneğin Fâtihâ sûresi 7. âyetteki غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ husustur. Örneğin Fâtihâ sûresi 7. âyetteki غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ cümlesindeki غَيْرِ kelimesinin mecrûr ve mansub olması mümkündür. Cer konumunda da bedel ya da sıfat olmak üzere iki ihtimal söz konusudur.⁵²

49 Muhammed Abdülhâlık Adîme, *Dirâsât li-uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, ts., c. 1, s. 13.

50 A'lâ, 87/1.

51 el-Câsim, "Esbabü't-Taaddüd", s. 108; bk. es-Sâidî, *Taaddüdü'l-evcûhi'l-i'râbiyye*, s. 24.

52 Muhammed Hamâse Abdillatîf, "Taaddüd-ü evcûhi'l-i'râb", s. 168.

3.2.1.2. Kur'ân'ın Sahip Olduğu Bazı Özellikler

Arap dilinin sahip olduğu bu özelliklerin yanısıra Kur'ân'a âit bazı özellikler de âyetlerde i'râb çeşitliliğini/taaddüd artırmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e âit olup taaddüde sebep olan en önemli husus, içerisinde genel kurala aykırı dilsel öğelerin bulunmasıdır.⁵³ Örneğin⁵⁴ *ومن يرغبُ عن ملة إبراهيم إلا من سفه نفسه*⁵⁴ âyetindeki temyiz olarak mansub olan *نفسه* kelimesi marife isme muzaf olması sebebiyle marifelik kazanmış ve temyizin nekra gelmesi kuralına muhalif gelmiştir. Bazı dilciler ise bu kelimenin bu sebeple mef'ûl'ün-bih olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵

Kur'ân'da i'râbın taaddüdüne/çeşitliliğe sebep olan bir diğer husus da Kur'ân'daki bazı âyetlerin farklı kıraatlerle okunabilmesidir.⁵⁶ Örneğin, Mâide sûresi 6. âyetteki *فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق وامسحوا برؤوسكم وأرجلكم إلى الكعبين* cümlesindeki *وأرجلكم* kelimesinin mansûb kıraatte *وجوهكم* ve yapılan atıf sebebiyle ayakların yıkanması, *وأرجلكم* şeklindeki mecrûr kıraatte ise *برؤوسكم*'e atfedilmesi sebebiyle meshinin gerektiği manasına ulaşılmaktadır. Ayrıca, Hasan-ı Basrî'nin de kelimeyi *وأرجلكم* şeklinde merfû okuduğu, bu kıraatin ise *"İster topuklara kadar ister yıkayın ister meshedin!"* anlamına geldiği belirtilmektedir.⁵⁷

3.2.1.3. Taaddüde Sebep Olan Diğer Hususlar

Arap dili ve Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu özelliklerin etkisiyle oluşan i'râb çeşitliliğinin/taaddüdün yanı sıra, çeşitli beşerî faktörler de taaddüde

53 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Soner Gündüzöz, "Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme I", *Ondokuzmayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2002, sayı: 6, s. 77-94; Gündüzöz, "Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme II", *Ondokuzmayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2002, sayı: 7, s. 121-140.

54 Bakara, 2/130.

55 el-Câsim, "Esbabü't-Taaddüd", s. 104.

56 Bk. Velîd Hüseyin, *Nazariyyetü'n-nahvi'l-arabî*, s. 139-159; Karagöz, *Dilbilimsel tefsir*, s. 252; es-Sâidî, *Taaddüdü'l-evcûhi'l-i'râbiyye*, s. 20-21; Süheyle Hattâf Abdülkerîm, "Esbâbu'l-Cevâz fî'n-Nahvi'l-Arabiyyi", *Mecelletü Câmîati Kerbelâ el-İlmîyye*, 2012, c. 10, sayı: 3, s. 14.

57 Ebû Abdillâh el-Hüseyin Ahmed İbn Hâluveyh, *İ'râbu'l-kirâati's-seb' ve ilelihâ*, tahk.: Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Kâhire 1992, c. 1, s. 143; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 11-12; Muhyiddin ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânühû*, Dâru'l-Yemâme-Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2009, c. 2, s. 185.

sebeptir. Bu faktörleri şöyle sıralamamız mümkündür:

3.2.1.3.1. Şiir Başta Olmak Üzere Nakledilen Farklı Edebî Rivayetler

Cahiliyye devrinde büyük öneme sahip olan şiirler hakkındaki rivayetler zamanla çoğalmış ve nahivciler de dilin kurallarını oluşturmada istifade edecekleri çok sayıda şiire ulaşmışlardır. Bu da nahvî taaddüdün çoğalmasına etki eden bir faktör olmuştur.⁵⁸

3.2.1.3.2. Mezhebî Görüşler

Nahiv ilminin kuruluşundan bu yana nahvî çalışmalarda nahivciler, mensubu oldukları mezhebe göre nahvî ta'lil prensiplerine sarılmışlardır.⁵⁹ Bu mezheb, inanç ve amelle ilgili olabileceği gibi kişinin mensubu olduğu nahiv ekolü de olabilir.⁶⁰ Nahivcinin sahip olduğu itikadî ve fikhî düşünce sistemi onun nahiv dünyasını da şekillendirmiş ve meseleye bu açıdan bakmasına sebep olmuştur. Her bir nahivcinin i'raba kendi penceresinden bakması ve onu görüşüne destek olarak görmesi nahvî taaddüde kaynaklık etmiştir.⁶¹ Örneğin كَضًا أَيْتَهُ كَضًا cümlesindeki كَضًا kelimesi Basra ekolüne mensup dilciler tarafından كَضًا takdirinde hâl olarak kabul edilirken, Kûfe ekolüne mensup dilcilerce أَرْكُضًا takdirinde mef'ûl-ü mutlak kabul edilmiştir.⁶² Yine نَعْمٌ ve بئسٌ kelimelerini Basra ekolüne mensup dilciler fiil kabul ederken Kûfe ekolüne mensup dilciler ise isim olarak kabul etmektedir. Tabi ki bu da cüm-

58 Bk. es-Sâidî, *Taaddüdü'l-ecvühi'l-i'râbiyye*, s. 21; Süheyle Hattâf Abdülkerîm, "Esbâbu'l-Cevâz", s. 12, Velîd Hüseyin, *Nazariyyetü'n-nahvi'l-arabî*, s. 161-169; Sâmî Avd, "Eser-u ta-addüdü'l-ârâ'i'n-nahviyye fî tefsîri'-âyâti'l-kur'âniyye", *Mecelletü Câmî'ati Teşrîn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İlmîyye*, 2007, c. 29, sayı: 1, s. 69-70.

59 Nidâl Mahmûd el-Ferâye, *el-Kırââtü'l-kur'âniyye fî kitâbi'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmîatü Mü'te, Mute 2006, s. 64.

60 Bu nahiv ekolleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hatice el-Hudeysî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Bağdat 2001; İbrahim Sâmerrâî, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Daru'l-Fikr, Amman 2002.

61 Bk. Velîd Hüseyin, *age*, s. 109-232; Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebîr* s. 116; Fâtma Muhammed, Tâhir Hâmid, *Üsüsü't-tercîh fî kütüb-i'l-hilâfi'n-nahvî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerrreme, 1430, s. 22; el-Câsim, "Esbâbü't-Taaddüd", s. 96, es-Sâidî, *Taaddüdü'l-ecvühi'l-i'râbiyye* s. 20.

62 Velîd Hüseyin, *Nazariyyetü'n-nahvi'l-arabî*, s. 39; Konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. *Aym eser*, s. 435-499.

le kuruluşunu ve de dolayısıyla manayı etkileyecektir.⁶³

Mensub olunan itikâdi mezhebin sahip olduğu düşünce yapısı da kelimenin i'râbının farklı değerlendirilmesine neden olmaktadır. Örneğin Mutezilî müfessir Zemahşerî (ö.538/1144), Sâffât sûresi *والله خلقكم وما تعملون* 96. âyetteki *لَا*'nın Mutezilenin adâlet anlayışına uygun olması sebebiyle ism-i mevsûl olduğunu savunmuş, dolayısıyla anlamın "*Allah sizi ve tapıtığınız şeyleri/putları yaratmıştır.*" şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Sünnî müfessir Nesefî (ö.710/1310) ise *لَا*'nın mevsûle ve masdariye olabileceğini ifade ettikten sonra, ism-i mevsûl tercihinin sebep olduğu "*Sizin amellerinizi yarattı.*" anlamını "*Bu, halk-ı ef'âl meselesinde bizim delilimizdir.*" şeklinde desteklemiştir.⁶⁵

3.2.1.3.3. Dil Meclisleri ve Münazaralar

Basra, Kûfe ve Bağdat dil ekollerine mensub dilbilimciler, mescitlerde ya da yöneticilerin huzurunda yaptıkları toplantılarda bir kelimenin i'râbı konusundaki muhtemel vücutları tartışmışlardır.⁶⁶ Hicrî 3. asırdan itibaren artan bu ilim meclisleri ve bu meclislerde yapılan münazaralar, nahiv ilminin kâidelerinin gelişmesine, dolayısıyla yeni kuralların oluşmasına ve nahvî ihtilafların artmasına, dolayısıyla nahvî taaddüdün oluşmasına sebep olmuştur.⁶⁷

3.2.1.3.4. Kültürel ve İlmî Etkenler

İslâm dini genişleyip farklı kültürlerle etkileşim içine girince eğitim öğretim faaliyetleri, dolayısıyla nahiv ilmine de farklı kültürlerin etkisi dâhil olmuş, bu sebeple ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla nahiv ilmi, i'tizâl gibi yeni

63 el-Câsim, "Esbabü't-Taaddüd", s. 99.

64 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 684.

65 Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, tahk.: Şeyh Zekriyyâ Umeyrât, Beyrut 2008, c. 2, s. 418.

66 Fahreddin el-Kabâve, "el-Menheciyye fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm", *Mecelletü Buhûsi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, yıl: 5-6, sayı: 9, s. 109; Hattâf Abdülkerîm Süheyle, "Esbâbu'l-Cevâz fî'n-Nahvi'l-Arabiyyi", *Mecelletü Câmîati Kerbelâ el-İlmiyye*, 2012, c. 10, sayı: 3. s. 18; Adîme, *Dirâsât li-uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 14.

67 Bk. Velîd Hüseyin, *Nazariyyetü'n-nahvi'l-arabi*, s. 233-245; Fâtıma Muhammed, *Üsûsü't-tercih*, s. 28.

düşünce sistemlerinin yanısıra kelâm, felsefe, cedel gibi yeni ilimlerin etkisi altında gelişimini sürdürmüştür.⁶⁸

Dilbilimciler bu konuyla ilgilenmiş ve iki gruba ayrılmıştır. Bir grup, temel kurallar oluşturmuş, diğer grup ise bu kurallara kıyasla yeni kurallar oluşturmuştur. Bu sebeple, bu tür şevâhidler sebebiyle i'râb tahlillerinde çeşitlilik/taaddüd artmıştır. Nahivcilerin nahiv kuralları üzerindeki yöntem farklılığı, görüş farklılıkları ve bir olguyu açıklarken takip ettikleri yöntemin farklılığına dayanmaktadır.⁶⁹

4. İ'râb Çeşitliliğinin/Taaddüd Tefsire Etkisine Dair Örnekler

Kur'an âyetlerinin birden fazla i'râb ihtimali taşımasının onun anlam sahasının zenginliğine delil olduğu gerçeğinin ihmal edilmemesi gerekir. Kur'an ifadelerinin i'râb meselesi, hiç kuşkusuz dilin ve belâğatın zirvesinde bulunan bir metni anlama çabası içerisinde olan kimselerin dikkat etmeleri gereken en önemli konulardan sayılmaktadır.⁷⁰ Âyetlerdeki i'râb ihtilafları, ahkâm zenginliklerine, en azından yorum zenginliklerine yol açmakla birlikte bazı i'râblara dayalı olarak verilen manalar zorlamadan hali değildir.⁷¹ İ'râbın taaddüdü meselesi sadece tefsir ilmini değil özellikle fıkıh başta olmak üzere hemen hemen bütün şer'î ilimlerde yorum farklılıklarına sebep olmuştur.

4.1. İ'râb Alâmetinin Belli Olmaması Sebebiyle Oluşan İ'râb Çeşitliliğinin/Taaddüde Örnekler

Bu tarzçeşitlilik/taaddüd, mebnî olması ya da takdirî i'râba sahip olması sebebiyle sonundaki i'râb alâmeti bilinemeyen, dolayısı ile de konumu hakkında en az iki ihtimalin bulunduğu kelimelerle cümlelerin i'râbında görülmektedir.

68 Fâtma Muhammed, *Üsüsü't-tercîh*, s. 25.

69 Velîd Hüseyin, *Nazariyyetü'n-nahvi'l-arabi*, s. 13; Süheyle, "Esbâbu'l-Cevâz fî'n-Nahvi'l-Arabiyyi", s. 15.

70 Muhammed Aydın, "Kur'an Meallerinde İ'râb Bağlamındaki Tercüme Problemleri", *Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 4, s. 286.

71 *Aynı eser*, s. 286.

4.1.1. İ'râb Alâmetinin Farklı Konumlar İçin Ortak Kullanımı Sebebiyle Oluşan Çeşitliliğe/Taaddüde Örnekler

Arapçada i'râb göstergesi hareke ya da harfler birden fazla konum için ortak kullanılabilir. Örneğin, fetha, kelimenin hem nasb hem de cer konumunda ortak kullanılabilir. Bu da i'râbın taaddüdüne ve de âyetin manasının değişmesine sebep olmaktadır.

Örneğin Bakara sûresi 34. âyetteki *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ* cümlesindeki istisnânın, şeytanın meleklerle irtibat halindeki tek cin olması hasebiyle muttasıl, meleklerden olmaması hasebiyle munkatı' kabul edilebileceği belirtilmiştir.⁷² Birinci durumda iblis, ameli itibarıyla sapık cinlerin yaptığını yapmıştır. İkinci durumda ise iblis cins anlamında değil, secdeye me'mûr kılınma noktasında meleklerle birlikte zikredilmiştir.⁷³ Yine Duhân sûresi 42. âyetteki *وَلَا هُمْ يَنْصُرُونَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ* ifâdesinin, bir önceki âyetteki *وَلَا هُمْ يَنْصُرُونَ* cümlesindeki fâilden bedel olarak merfû ya da istisnâ olarak mansub olabileceği belirtilir.⁷⁴ Buna göre birinci durumda mana, "Onlara, Allah'ın merhamet ettiği hâriç yardım edilmez." şeklindeyken, ikinci durumda ise istisnâ, munkatı' kabul edilirse, "Allah'ın merhamet ettiği kimseler, kendilerine fayda sağlayacak birini arama ihtiyacı hissetmezler." şeklindedir. Muttasıl kabul edildiğinde ise, anlam "Mü'minlerden Allah'ın merhamet ettiği kimse haricinde hiç kimse yakınına fayda sağlayamaz." şeklindedir.⁷⁵

Nisâ sûresi 12. âyetteki *وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَهِيَ أخته فَلَكَ وَاحِدٌ مِنْهُمَا* cümlesindeki *كَلَالَةً* kelimesinin, *يُورَثُ* fiilinin *رَجُلٌ* kelimesinin sıfatı kabul edilmesi durumunda *كَانَ*'nin haberi olduğu, *كَانَ*'nin haberi kabul edilmesi durumunda ise *كَلَالَةً* kelimesinin *يُورَثُ* fiilindeki zamirden hâl olduğu ifade edilmektedir. Buna göre birinci ihtimalde mana, "Şayet, mirasçı olunan adam veya kadın kelâle ise ve bir kız kardeşi varsa her birine altıda bir (pay) vardır." şeklindeyken,⁷⁶ ikincisinde "Şayet, kendisine kelâle olarak mirasçı olunan adam veya kadının bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir (pay) vardır." şeklindedir.

72 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 120; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 1, s. 90.

73 ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 113-114.

74 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 181-182; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7, s. 130.

75 Bk. ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 42; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7, s. 130.

76 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 423; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 2, s. 19.

Furkân sûresi 59. âyetteki *فاستل به خبيراً* cümlesindeki *خبيراً* kelimesinin *فاستل* fiilinin *mef'ûl-ü bihi* olduğu, bu durumda mananın, “Allah’ı, hakkında sağlam bilgisi bulunan kişiye sor!”, şeklinde olduğu, ayrıca bu kelimenin *به*’deki zamirden hâl olabileceği, bu durumda da mananın “Allah’ın her şeyi bildiğini düşünerek sor.” şeklinde olduğu belirtilmektedir.⁷⁷

Tâhâ sûresi 131. âyetteki *ولا تمدن عينيك إلى ما متعنا به أزواجاً منهم زهرة الحياة الدنيا* cümlesindeki *أزواجاً* kelimesinin *mef'ûlün bih* ya da hâl olarak *mansûb* olduğu ifade edilir. Buna göre birinci durumda mana, “Onlardan bazı kesimlere kendilerini denemek için vermiş olduğumuz dünya hayatının süsüne gözünü dikme!” şeklindeyken, *به* ’deki zamirden hâl olduğu ikinci durumda ise mana, “Onları denemek için vermiş olduğumuz şeye, çeşit çeşit dünya hayatının süsüne gözünü dikme!” şeklindedir.⁷⁸ Âyetteki *زهرة* kelimesi için ise zemm/ihtisâs, ikinci *mef'ûl*, *به*’nin mahallinden ya da *زهرة* ذوى takdirinde *أزواجاً*’den bedel olmak üzere dört *i'râba* muhtemel olduğu belirtilmektedir.⁷⁹ Zemm ihtimalinde mana “Onlardan bazı kesimlere, kendilerini denemek için vermiş olduğumuz şeye -dünya hayatının süsünü kastediyorum-gözünü dikme!” şeklindeyken, ikinci *mef'ûl* kabul olması durumunda ise, “Onlardan bazı kesimlere, kendilerini denemek için vermiş olduğumuz şeylere, dünya hayatının süsüne gözünü dikme!” şeklindedir. *به*’nin mahallinden bedel olduğu üçüncü ihtimalde ise mana, “Onlardan bazı kesimlere, kendilerini denemek için vermiş olduğumuz dünya hayatının süsüne gözünü dikme!” şeklindedir. *أزواجاً*’den bedel olduğu son ihtimalde ise mana, “Onları denemek için vermiş olduğumuz şeye, çeşit çeşit dünya hayatının süsüne gözünü dikme!” şeklindedir. Görüldüğü üzere bu örnekteki ihtimaller arasındaki anlam farkı çok azdır.

Sâffât sûresi *أنفكاً* 86. âyetteki *إفكاً* kelimesinin de “İftirâ atmak için Allâh’ın dışında ilahlar mı istiyorsunuz?” anlamında *mef'ûl-ü leh*, “Allah’ın dışında ilahlarla Allah’a iftirâ mı atmak istiyorsunuz?” anlamında *mef'ûl-ü bih* ve de *آفكين* takdirinde, “İftirâ atarak Allah’ın dışında ilahlar mı istiyorsunuz?” anlamında *تريدون* fiilindeki zamirden hâl olabileceği belirtilir.⁸⁰ *Mef'ûl-ü leh* olması durumunda *آفكة* kelimesi *mef'ûl-ü bih*, *دون الله*

77 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 339; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 4, s. 216.

78 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 174; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4, s. 744.

79 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 174; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4, s. 744; Bu kelime hakkındaki diğer muhtemel vecihler için bk. ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4, s. 744.

80 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 683; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 6, s. 404.

ned/mahkûm bih ve müsnedün ileyh/mahkûmun aleyh kavramları ile ifade edilir.⁸⁶ Mananın oluşması da kelimeler arasındaki bu örüntüye bağlıdır.⁸⁷ Tefsir ve i'râbu'l-Kur'ân eserlerinde bir kelimenin müteallakı noktasındaki ihtimallere ve bunların âyetin manasına etkisi hakkındaki bilgilere rastlamak mümkündür. Bu hususu birkaç açıdan incelemek mümkündür.

4.2.1. Zamirin Mercinin Farklılaşması Sebebiyle Oluşan İ'râb Çeşitliliği-ne/Taaddüde Örnekler

Âyetlerin tefsirinde mananın farklılaşmasının bir sebebi de zamirin mercii meselesidir. Kur'ân tefsirindeki önemine binâen konu tefsir usulü eserlerinde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Kur'ân'daki zamirlerin mercii konusunda İbn Enbârî (ö.328/940)'nin iki ciltlik bir eser kaleme aldığı rivayet edilmektedir.⁸⁸ Zamirlerde aslolanın en yakın isme ircâ edilmesi olmakla birlikte, bir delile binâen daha uzaktaki isme ircâsı da mümkündür.⁸⁹ Bu husus da taaddüde sebep olmaktadır.

Örneğin Bakara sûresi 45. âyetteki *إِنهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ* cümlesindeki *ها* zamirinin, *الإستعانة بالصلاة* veya *واستعينوا بالصبر والصلاة* cümlesindeki *الصلاة* ya da İsrâiloğullarının emredildiği tüm işlere döndürülmesinin câiz olduğu ifade edilmektedir.⁹⁰ Buna göre birinci durumda mana, "Namaz, Allah'tan korkanların dışındakilere ağır gelir." şeklindeyken, ikinci durumda, "Sabır, Allah'tan korkanların dışındakilere ağır gelir." şeklindedir. Üçüncü ihtimalde ise mana, "İsrâiloğullarının emredildiği bu işler Allah'tan korkanların dışındakilere ağır gelir." şeklindedir. Bununla birlikte zamire en yakın isim olması sebebiyle zamirin *الصلاة*'e dönmesinin daha doğru olduğu belirtilmiştir.⁹¹ Benzer şekilde Mâide sûresi 58. âyetteki *وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُؤًا* و *عَبْرًا* cümlesindeki *اتَّخَذُوهَا* kelimesindeki mansûb zamirin *الصلاة* veya *ناديتم*

86 Sibeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kamber, *Kitâb-u Sibeveyh*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kâhire 1988, c. 1, s. 23; es-Seyyid, *Dirâsâtü'n fi lisâniyyâti'l-Arabiyye*, Umman 2004, s. 23; Mecdî Vehbe, Kâmil Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-Arabiyye fi'l-lüğa ve'l-edeb*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1984, s. 341-342.

87 Bk. Sibeveyh, *Kitâbu Sibeveyh*, c. 1, s. 23; es-Seyyid, *Dirâsâtü'n fi lisâniyyâti'l-Arabiyye*, s. 23.

88 ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. 4, s. 25; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 1266.

89 Bk. ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 99.

90 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 126; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 1, s. 137.

91 ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 1, s. 99; ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. 4, s. 30.

fiilin masdarı olan المناداة'e dönmesinin caiz olduğu belirtilmiştir.⁹² Buna göre, birinci durumda mana, "Onlar namazı oyuna alırlar." şeklindeyken ikinci durumda, "Onlar ezanı oyuna alırlar." şeklindedir.

Hacc sûresi 55. âyetteki منه مرة في مرة الذين كفروا ولا يزال الذين كفروا في مرة منه ifâdesindeki zamirin Kur'ân ya da Hz. Peygamber'e dönmesinin câiz olduğu belirtilmiştir.⁹³ Buna göre birinci durumda mana, "Kâfirler hâlâ o Kur'ân'dan şüphe duyarlar." şeklindeyken ikinci durumda, "Kâfirler hâlâ o Resûlden şüphe duyarlar." şeklindedir. Üçüncü ihtimal olarak da zamirin, 52. âyette zikredilen ألقى الشيطان في أمينته cümlesinde belirtilen şeytanın ilkâsına döndüğü ifade edilmiştir.⁹⁴ Bu durumda da mana, "Kâfirler hâlâ şeytanın peygamberlerin temennisine dair vermiş oldukları vesveseden şüphe duyarlar." şeklindedir.

İnsân sûresi 8. âyette bulunan على ويطعمون الطعام على حبه مسكيناً ويتيماً وأسيراً حبه ifâdesindeki zamirin "Canları çektikleri ve muhtâc oldukları halde onu yedirirler." anlamında الطعام'a ve "Allah'a olan muhabbetleri sebebiyle yemeği onlara yedirirler." anlamında Allah'a dönmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir.⁹⁵ Bununla birlikte yemeğin zengin fakir herkes için sevilirken muhtâc kimsenin, nefse tercihinin üstünlüğü sebebiyle الطعام'a döndürülmesinin daha fazla övgü ifade ettiği belirtilmiştir.⁹⁶

İnşikâk sûresi 6. âyetinde bulunan يا أيها الإنسان إنك كادح إلى ربك كدحاً فملاقيه ifadesindeki zamîrin رب'e döndüğü, bununla birlikte كدحاً'e dönmesinin de mümkün olduğu belirtilir.⁹⁷ Buna göre birinci durumda mana, "Ey insan! Sen, Rabbine karşı çok mücadele etmekte. Sonunda Rabbine kavuşacaksın!" şeklindeyken ikincisinde, "Ey insan! Sen, Rabbine karşı çok mücadele etmekte. Sonunda yaptığın mücadele (nin sonucuna)'ye kavuşa-

92 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 41; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, c. 1, s. 329; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, c. 1, s. 447.

93 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 233; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c.5, s. 163.

94 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 4, s. 130; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 5, s. 163.

95 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 514; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 5, s. 410; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 8, s. 164.

96 Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 5, s. 410; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 8, s. 164.

97 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 566; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 5, s. 457.

caksın!” şeklindedir.⁹⁸

4.2.2. Harf-i Cerrin Müteallakı Sebebiyle Oluşan İ'râb Çeşitliliği-ne/Taaddüde Örnekler

Arapçada doğru manaya ulaşmak için her harf-i cerr anlamı itibari ile fiil ya da fiil anlamlı bir kelimeye bağlı olmak zorundadır.⁹⁹ Bu itibarla bir harf-i cerrin hangi fiile bağlı olduğunun tesbiti, âyetin doğru anlaşılması için büyük önem arz etmektedir. Bir harf-i cerrin birden fazla fiile taalluku ihtimâli de, taaddüde sebep olan bir diğer husustur.

Örneğin Mâide sûresi 26. âyetteki *قال فإنها محرمة عليكم أربعين سنة يتيمون في* ifadesinin başındaki *في* harf-i cerrin hazfedildiği ve bu harfin *محرمة* ve *يتيمون*'ye müteallık olabileceği şeklinde iki ihtimal belirtilmiştir.¹⁰⁰ Buna göre birinci ihtimâlde mana “Mısır onlara kırk yıl haramdır. Onlar yeryüzünde dolaşır dururlar.” şeklindeyken ikinci ihtimalde ise, “Mısır onlara haram kılınmıştır. Onlar kırk yıl yeryüzünde dolaşır dururlar.” şeklindedir. İsrâilîoğullarına Mısırın ebediyen haram olması nedeniyle ikinci ihtimalin daha doğru olduğu belirtilmiştir.¹⁰¹

Nahl sûresi 44. âyetteki *بالبينات و الزبر* ifâdesi için dört müteallak belirtilmiştir. Buna göre bu ifade bir önceki âyetteki *وما أرسلنا من قبلك إلا رجالاً نوحى إليهم* fiiline ya da muzmar bir *ما أرسلنا* fiiline müteallıktır. Üçüncü ihtimalde bu ifadenin *رجالاً*'in sıfatı olması mümkündür.¹⁰² Dördüncü ihtimal olarak da *لا تعلمون* fiiline müteallıktır. Birinci durumda mana, “Biz senden önce kendilerine vahyettiğimiz kimseleri delillerle ve kitaplarla gönderdik.”, şeklindeyken ikincisinde, “Biz senden önce onlara, kendilerine vahyettiğimiz delil ve kitaplar verilmiş kimseleri gönderdik.” şeklindedir. Üçüncü ihtimal ile birinci ihtimalde mana değişmemektedir.¹⁰³ Dördüncü ihtimalde *بالبينات و الزبر* ifadesi mukadder *بم أرسلوا*

98 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 5, s. 457.

99 Abduh, er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Dâru'l-Ma'rife el-Câmiyye, 2000, s. 356.

100 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 20; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ *Me'âni'l-Kur'ân*, *Âlemü'l-Küttüb*, Beyrut 1983, c. 1, s. 305; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 165.

101 el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 305; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 165.

102 Bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 583; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, c. 2, s. 263; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 3, s. 395; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4, s. 251.

103 Bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 583; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 3, s. 395; ed-

onunla başbaşa bırak!" ya da "Tek başıma yarattığım kişiyi bana bırak!" anlamında fâilden (Allâh) ya da "Malsız, evlatsız tek başına yarattığım kişiyi bana bırak!" anlamında mahlûkattan hâl olmasının câiz oluşu ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Görüldüğü üzere, hâlin Allah'a bağlanması durumunda iki farklı mana oluşmaktadır.

4.2.4. Ma'tûf ya da Ma'tûfun Aleyh'nin Tesbîti Sebebiyle Oluşan İ'râb Çeşitliliğine/Taaddüde Örnekler

Anlam itibarıyla kendisinden önceki kelime ya da cümleye bağlı olan ve onun i'râbını alan bir diğer nahvî mesele ise atf konusudur. Atfın kendisinden önceki hangi kelimeye yapılacağı hususu da taaddüde sebep olmaktadır.¹¹⁰ Tefsirlerde konu ile ilgili örneklere sıkça rastlanılmaktadır.

Örneğin Bakara sûresi 102. âyetteki *يعلمون الناس السحر وما أنزل على الملكين* cümlesindeki *يعلمون* kelimesine atfedildiği, bu durumda anlamın, "Şeytanlar insanlara sihri ve iki meleğe indirilene öğretiyorlardı." şeklinde olduğu belirtilir. Ayrıca atfın, aynı âyetteki *واتبعوا ما تتلوا* cümlesindeki *تتلوا* ifadesine yapıldığı da belirtilir. Bu durumda ise anlamın "Şeytanların okuduklarına ve iki meleğe indirilene uyun!" şeklinde olduğu ifade edilmektedir.¹¹¹

Mâide sûresi 25. âyetteki *أخي قال رب إني لا أملك إلا نفسي وأخي* cümlesindeki *أخي* kelimesi için iki mansub ve de iki merfû konuma atfın mümkün olduğu belirtilir. Buna göre kelime *نفسى* ye ya da *إني* deki zamire atfen mansubdur. Birinci ihtimalde mana, "Ben, sadece kendi nefsim ve kardeşime sahip olabilirim." şeklindeyken, *إني* deki zamire atfedildiğinde ise mana, "Ben ancak kendi nefsim, kardeşim de kendi nefsinde sahiptir." anlamındadır. Bu ifadenin *إن* ve isminin mahalline atfen ve *لا أملك* 'daki zamire atfen merfû olabileceği de belirtilir. Bu durumda mana, "Ben sadece kendi nefsim, kardeşim Harun da aynı şekilde sadece kendi nefsinde mâliktir." şeklindedir. Görüldüğü üzere son iki ihtimalde mana aynı olmaktadır.¹¹² Bir diğer ihtimal de ke-

109 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 496; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, c. 2, s. 746; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, c. 3, s. 466.

110 Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, s. 1332-1333.

111 ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 183; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 158-159; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, c. 1, s. 72.

112 Bk. ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 164-165; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 19-20; İbn

5.1. أن Harfinde Oluşan İ'râb Çeşitliliğine/Taaddüde Örnekler

Nasb edatı, tefsir edatı ya da اُنْ'den muhaffef olarak kullanılan bu kelimenin¹¹⁶ kullanım çeşitliliği başına geldiği kelimenin anlamını ve i'râbını etkilemektedir.

Örneğin Hûd sûresi 2. âyetteki اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا الله cümlesindeki اُنْ'in nasb edatı kabul edilmesi durumunda cümle اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا anlamında mef'ûl-ü-leh olmakta bu durumda لا, nâfiye olmaktadır. İkinci olarak bu harfin tefsîriye olmasının câiz olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bir önceki âyetteki اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا ifâdesinde kavî manası bulunmaktadır.¹¹⁷ Üçüncü ihtimal de bu harfin اُنْ'den muhaffef olmasıdır. Bu durumda ise cümle اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا الله takdirinde mahzûf bir mübtedanın haber olmaktadır. Bu durumda لا, nâhiye olmaktadır.¹¹⁸ Üç ihtimalde tercihte eşit olmakla birlikte üçüncü ihtimalin daha kolay olduğu ifade edilir.¹¹⁹ Tefsîriye olması durumunda ise bu cümlenin i'râbdan mahalli bulunmamaktadır. Birinci ihtimalde mana, "Bu kitabın âyetleri, sadece Allah'a ibadet etmeniz için açıklanmıştır." şeklindeyken ikinci ve son ihtimalde ise, "Bu kitabın âyetleri sadece Allah'a ibadet edin! şeklinde açıklanmıştır." olmaktadır.

5.2. ما Kelimesinde Oluşan İ'râb Çeşitliliğine/Taaddüde Örnekler

Bilindiği gibi bu kelime nefy edatı, istifhâm edatı, taaccüb, şart edatı, ism-i mevsûl gibi birden farklı anlam ve konum için ortak kullanılmaktadır.¹²⁰ Bu da taaddüde neden olmaktadır. Tefsirlerde konu ile ilgili örneklere sıkça rastlanılmaktadır.

Örneğin Yûnus sûresi 66. âyetteki ما يتبع الذين يدعون من دون الله شركاء والله من أي شيء يتبعون في cümlesindeki ما'nın ما يتبعون أي شيء takdîrinde istifhâmiyye ya da ما يتبعه الذين يدعون من دون الله takdîrinde mevsûle olabileceği ifade edilmektedir.¹²¹ Buna göre birinci ihtimalde mana, "Allah'ın dışında yakardığı-

116 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. ed-Dakr, *Mu'cemu'n-nahv*, s. 63-66.

117 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 389; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 3, s. 149; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, c. 1, s. 118; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 3, s. 388.

118 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 3, s. 149.

119 ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 3, s. 388.

120 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. ed-Dakr, *Mu'cemu'n-nahv*, s. 320-323.

121 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 372; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, c. 1, s. 547; İbn Atiyye, *el-*

nız ortaklar nedir?" şeklindeyken ikincisinde "Allah'ın dışında ilahlardan meded umanların tabi oldukları (ilahlar) da Allah'ındır." şeklindedir. Üçüncü ihtimal de bu kelimenin nâfiye olmasıdır.¹²² Fakat bu son ihtimalin zorlama olduğu belirtilmiştir. Bu durumda ise mana, "Onlar Allah'ın dışında yakardıkları varlıklara da itaat etmezler." şeklindedir.¹²³

Zâriyât sûresi *كانوا قليلاً من الليل ما يهجعون* 17. âyetteki ما'nın zâid, masdariye ve mevsûle olmasının mümkün olduğu ifade edilmektedir. Bu kelimenin "Onlar gecenin azında değil, tamamında uyurlar." anlamında nâfiye olmasının, mâ-i nâfiyenin kendisinden önceki kelimeye amel etmesinin mümkün olmaması sebebiyle câiz olmadığı belirtilir.¹²⁴ ما'nın zâid olması durumunda mana, "Onlar gecenin azında uyurlar, geceyi ihyâ ederler." şeklindeyken, masdariye ve mevsûle olması durumunda ise "Onların geceleyin uykuları azdır." şeklindedir.¹²⁵ Bununla birlikte nahivcilerin çoğunun bu kelimenin masdariye kabul ettikleri ifade edilmektedir.¹²⁶

5.3. و Harfinde Oluşan İ'râb Çeşitliliğine/Taaddüde Örnekler

Bilindiği üzere و harfi atıf harfi olarak kullanılmasının yanı sıra hâliye, ma-iyye, ibtidâiyye, isti'nâfiye, kasef anlamında kullanılmakta ve her durumda farklı anlamlar ifade etmektedir.¹²⁷ Müfessirler de tefsirlerinde yer yer bu harfin çeşitli kullanımına ve muhtemel manalara değinmektedir.

Örneğin, Âl-i İmrân sûresi 7. âyetteki *وما يعلم تأويله إلا الله والراسخون في العلم* cümlesinde zikredilen müteşâbihlerin te'vîli ile ilgili olarak *وما يعلم تأويله إلا الله والراسخون في العلم* ibâresindeki و harfi konusundaki tercih, âyetin anlamını etkilemektedir. Bu harfi atıf harfi olarak kabul edenlere göre ifade *الله* lafzına atfedilmiştir. Bu durumda mana "Müteşâbihâtı Allah ve ilimde rüsûh sâhipleri bilir." şeklinde olmaktadır.¹²⁸ İkinci görüşe göre de bu harf

Muharraru'l-vecîz, c. 3, s. 130.

122 en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, c. 1, s. 547; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 3, s. 130.

123 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 3, s. 130.

124 ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 5, s. 53; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 280; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, c. 2, s. 599-600; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7, s. 287.

125 Bk. ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 7, s. 287.

126 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 5, s. 175.

127 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. ed-Dakr, *Mu'cemu'n-nahv*, s. 429-433.

128 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 298; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, c. 1, s. 163; İbn Atiyye, *el-*

isti'nâfiyedir ve dolayısı ile lafzatullah'ta durulması gerekmektedir. Bu durumda ise mana "Müteşâbih âyetlerin te'vîlini sadece Allah bilir. İlimde rûsûh sâhipleri ise biz buna îman ettik. Bu âyetlerin hepsi Allah katındandır. derler." şeklindedir.¹²⁹ Buna göre Selefiyye müteşâbih âyetlere tenzihi bir yöntemle yaklaşması neticesinde müteşâbihâtın bilinemeyeceği görüşünü savunurken, yine aynı metodla âyetlere yaklaşan Mutezile, Müşebbihe ve Mücessime de bu âyetlerin te'vîl edilmesi gerektiği, dolayısıyla bilinebileceği tezini savunmaktadır.¹³⁰ Harfin tercihi noktasındaki en büyük âmilin dil kurallarından ziyade mezhebî tercih olduğu görülmektedir.¹³¹

İbrâhîm sûresi 9. âyetteki ألم يأتكم نبأ الذين من قبلكم قوم نوح وعاد وثمود والذين إلا الله الذين من بعدهم لا يعلمهم إلا الله cümlesinde bulunan إلا الله ifadesindeki و'ın i'tirâziye ve atf anlamında kullanılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir. İkinci ihtimalde ifade قوم نوح'e atfedilmiştir.¹³² Buna göre i'tirâziyye olması durumunda mana, "Size, sizden önceki Nûh, Âd, Semûd ve sadece Allah'ın bildiği onlardan sonra gelenlerin haberi gelmedi mi?" şeklindeyken atf olması durumunda ise, "Size, sizden önceki Nûh, Âd, Semûd'un haberi gelmedi mi? Onlardan sonra gelenleri ise sadece Allah bilir." şeklindedir.

Tâhâ sûresi 72. âyetteki والذى فطرنا قالوا لن نؤثرك على ما جاءنا من البينات والذى فطرنا ifadesinin başındaki و'ın, atf harfi ya da harf-i cerr olarak kasem anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. Atf harfi olması durumunda ifade ما جاءنا'ya atfedilmiştir.¹³³ Birinci ihtimalde mana, "Onlar, 'Seni

Muharraru'l-vecîz, c. 1, s. 403; ed-Dervîş, *Îrâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 395.

129 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 298; en-Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, c. 1, s. 163; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 1, s. 403; ed-Dervîş, *Îrâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 395.

130 Bk. Mustafa Güven, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Müteşâbihât Problemi ve Te'vîl", *Hikmet Yurdu*, 2010, sayı: 5, s. 315-320.

131 Konuyla ilgili bk. Syamsuddin Sahiron, "Âl-i İmrân Sûresinin 7. Âyetindeki Muhkemât ve Müteşâbihât İlişkin Taberî ve Zemahşerî'nin Görüşlerinin Analitik Bir İncelemesi", çev.: Zülfiyar Durmuş, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, c. 2, sayı: 3, s. 265-281; M. Zeki Duman, "Müteşâbihâtın Te'vîli", *Bilimname*, 2005, sayı: 9, s. 50-53; Ahmet Erkol, "Nassın Anlaşılmasında Te'vîl ve Müteşâbih Sorunu", *Dicle Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2006, c. 8, sayı: 2, s. 221; Hatice Güler, "Âl-i İmrân Sûresi 7. Âyeti Bağlamında Müteşâbihâtın Kapsamı ve Yorumu Sorumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 25.

132 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 528; en-Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, c. 1, s. 645; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, c. 2, s. 216; ed-Dervîş, *Îrâbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 4, s. 130.

133 ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 368; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 156; el-Beydâvî,

ne bize gelen delillere ne de bizi yaratana tercih etmeyeceğiz.' dediler." şeklindeyken, ikinci ihtimalde, "Onlar, 'Bizi yaratana yemin olsun ki, biz seni bize gelen delillere tercih etmeyeceğiz.' dediler" şeklindedir.¹³⁴

5.4. اِنْ Harfinde Oluşan İ'râb Çeşitliliğine/Taaddüde Örnekler

Bu harfin şart, nefy anlamı ifade etmesinin yanısıra اِنْ'den muhaffef olması ve de zâid olarak kullanılması mümkündür.¹³⁵ Bu sebeple yer yer bu kelime taaddüde sebep olmaktadır. Müfessirler de tefsirlerinde âyetlerde bu harf sebebiyle oluşan ihtimalleri değerlendirmektedir.

Örneğin Zuhrûf sûresi 81. âyetindeki اِنْ كان للرحمن ولد فأنا أول العابدين اِنْ'in şartiye ve nâfiye olmasının mümkün olduğu ifade edilmektedir. Bu harfin şartiye olması durumunda mananın, (eğer sizin düşüncenize göre) "Rahmân'ın bir çocuğu var ise ona ibadet edeceklerin ilki benim!" şeklinde olduğu, nâfiye olması durumunda ise, "Rahmân'ın bir çocuğu yoktur. Ben de bunu söyleyenlerin ilkiyim!" şeklinde olduğu belirtilmiştir.¹³⁶

6. Cümle Çeşidinin Tesbiti Yönüyle Ortaya Çıkan İ'râb Çeşitliliğine/Taaddüde Örnekler

Arapçada kelimelerin olduğu gibi cümlelerin de ana cümle içerisinde ya da bir önceki cümleye göre müfred kelime takdirinde konum almaları mümkündür. Arapçada on altı farklı cümle türü bulunmakta, bunlardan sekizinin i'râbdan mahalli varken geri kalan sekizinin ise mahalli bulunmamaktadır.¹³⁷ Dolayısıyla Arapçadaki bu cümle çeşitliliği nahvî taaddüdün oluşmasına da neden olmaktadır.

Örneğin, Mâide sûresi 23. âyetteki قال رجلان من الذين يخافون أنعم الله عليهما اِنْ'in ifâdesinin اِنْ'in sıfatı olarak merfû olarak irablanabileceği, bu kelimenin itirâziye kabul edilmesi durumunda da i'râbdan

Envâru't-Tenzil, c. 2, s. 397; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 4, s. 53; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 4, s. 704.

134 Bk. ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 368; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 4, s. 704

135 Bk. ed-Dakr, *Mu'cemu'n-nahv*, s. 67-69.

136 Bk. ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 4, s. 420; ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 169; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, c. 3, s. 257; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. 5, s. 65.

137 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. er-Râcihî, *et-Tatbiku'n-Nahvî*, s. 329-353.

mahallinin olmadığı ifade edilmiştir.¹³⁸ Birinci ihtimalde cümle ihbâriyye anlamında iken, ikincisinde ise inşâiyye cümlesi olmaktadır.¹³⁹ Cümlelerin ihbâriyye olması durumunda mana, “Korkanlardan ve Allah’ın kendilerine nimet verdiği iki adam dedi ki!” şeklindeyken, inşâiyye olması durumunda, “Korkanlardan iki adam -Allah, o ikisine nimet versin!- dedi ki!” şeklindedir.

Lokman sûresi 10. âyetteki *ترونها خلق السماوات بغير عمد ترونها* cümlesindeki *ترونها* cümlesinin isti’nâfiye ya da “O, gökleri gördüğünüz direkler olmaksızın yarattı.” şeklinde *عمد*’in sıfatı olarak mecrûr olmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁰ İsti’nâfiye olması durumunda fiildeki mansub zamir *السماوات*’a dönerken, sıfat olması durumunda ise *عمد*’e dönmektedir. Birinci durumda mana, “O gökleri direksiz yarattı. Görüyorsunuz.” şeklindedir. Üçüncü ihtimalde de bu cümlelerin *السماوات*’tan hâl olmasının mümkün olduğu belirtilir. Bu durumda ise, mana, “Gördüğünüz üzere Allah, gökleri direksiz yaratmıştır.” şeklindedir. Bununla birlikte isti’nâfiye ihtimalinin daha kuvvetli olduğu belirtilmiştir.¹⁴¹

7. Değerlendirme

Kur’ân’ın Arap dili ile gönderilmiş olması, onun anlaşılması için bu dilin bilinmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu sebeple eserlerde, -ı Kerîm’in tefsirinde bilinmesi gereken ilk ilim olarak Arap diline işaret edilmekte, Arap dilini bilmeyen kimselerin Kur’ân’ı tefsir etmesinin câiz olmadığı belirtilmektedir. Arapçada kelimenin cümle içerisindeki konumu, kelimenin sonundaki alâmetlerle tayin edilmektedir. Birden fazla konumun aynı alâmetlerle gösterilmesi ya da kelimenin sonundaki i’râb alâmetinin belirlememesi, taaddüdü’l-i’râb ya da ihtilâf-u evcûhi’l-i’râb olarak belirtilen, bir kelimenin birden fazla konuma muhtemel olması sonucunu doğurmaktadır. Kelimenin i’râbındaki bu husus, Arap dili ile indirilmiş olan Kur’ân-ı Kerîm için de geçerlidir. Dolayısıyla bazı âyetlerdeki kelimelerin i’râbı hakkındaki ihtimaller çoğu zaman âyetin anlamını da etkilemektedir. Bu ihtimallerin

138 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 19; ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm*, c. 2, s. 204.

139 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 19; ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm*, c. 2, s. 205.

140 ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. 4, s. 194-195; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 521; en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, c. 2, s. 317.

141 İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, c. 4, s. 347.

hangisi ya da hangilerinin doğru olduğunu belirleyen en önemli unsur - Arap dilinin müsaade etmesi şartıyla- müfessirin sahip olduğu dilsel, kültürel birikim ve siyaka binaen yapmış olduğu tercihtir.

Kaynakça

- Abdullah Süleyman Muhammed Edîb, *et-Tevcihu'l-lüğaviyyi ve'n-nahviyyi li'l-kırâati'l-Kur'âniyyeti fi tefsiri'z-ez-Zemahşeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Külliyyetü'l-Âdâb fi Câmiati Mûsul, Musul 2002.
- Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Kahire 2003.
- Ahmed Süleyman Yakut, *Zâhiratü'l-i'râb fi'n-nahvi'l-arabiyyi*, İskenderiye 1994.
- el-Akk, Halid Abdurrahman, *Usûlü't-tefsir ve kavâiduhû*, Dâru'n-Nefâis, Dimeşk 2003.
- Arslan, Şükrü "Me'âni'l-Kur'ân", *DİA*, c. 28, ss. 208-209.
- Aydın, Muhammed, "Kur'an Meallerinde İrâb Bağlamındaki Tercüme Problemleri", *Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 4, ss. 285-308.
- el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, tahk.: Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk, Beyrut 2000.
- Birişik, Abdülhamit, "İrâbü'l-Kur'ân", *DİA*, c. 22, ss. 376-379.
- , "Tefsir", *DİA*, c. 40, ss. 281-290.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Binyetü Akli'l-Arabî*, Lübnan 2009.
- el-Câsim, Mahmûd Hasan "Esbabü't-Taaddüd fi't-Tahfîl-i'n-Nahviyyi", *Mecelletü'l-Lüğatü'l-Arabî'l-Ürdünî*, 1424, sayı: 66, ss. 93-157.
- Civelek, Yakup, *Arap Dilinde İrâb Olgusu*, Araştırma Yay. Ankara 2003.
- Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lüğati'l-arabiyye*, tahk.: Şevki Dayf, Daru'l-Hilâl, ts.
- ed-Dakr, Abdülğaniyy, *Mu'cemu'n-nahv*, Beyrut 1986.
- ed-Dervîş, Muhyiddin, *İrâbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânuhû*, Dâru'l-Yemâme-Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2009.
- ed-Dihlevî, Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm, *el-Fevzü'l-kebîr fi usûli't-tefsir*, tahk.: ve çev.: Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, Beyrut 2005.
- Duman, M. Zeki, "Müteşâbihâtın Te'vîli", *Bilimname*, 2005, sayı: 9, ss. 39-54.
- ed-Düleymî, Abdülaziz Ali Mutlik, *ed-Dirâsâtü'n-nahviyyetü ve'l-lüğaviyyetü fi'l-Bahri'l-Muhîtt*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bağdat 1992.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyyât*, tahk.: Adnan Dervîş, Muhammed Mîsrî, Beyrut 1998.
- Ebûbekr Muhammed b. Abdilmelik Şenterînî, *Kitâbu tenbîhi'l-elbâb alâ fedâili'l-i'râb*, tahk.: Abdülfettâh Hamûz, Daru Ammâr, 1995.
- Erkol, Ahmet, "Nassın Anlaşılmasında Te'vîl ve Müteşâbih Sorunu", *Dicle Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2006, c. 8, sayı: 2, ss. 293-321.
- Fahreddin el-Kabâve, "el-Menheciyye fi İrâbi'l-Kur'âni'l-Kerîm", *Mecelletü Buhûsi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, yıl: 5-6, sayı: 9, ss. 95-154.
- Fâtma Muhammed, Tâhir Hâmid, *Üsûsü't-tercih fi kütüb-i'l-hilâfi'n-nahvi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerreme, 1430.
- el-Ferâye, Nidâl Mahmûd, *el-Kırâatü'l-kur'âniyye fi kitâbi'l-Keşşâf li'z-Zemahşeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmiatü Mü'te, Mute 2006.
- el-Ferrâ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Güler, Hatice, *Âl-i İmrân Sûresi 7. Âyeti Bağlamında Müteşâbihâtın Kapsamı ve Yorumu Sorumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

- Gündüzöz, Soner, "Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme I", *Ondokuzmayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2002, sayı: 6, ss. 77-94.
- , "Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme II", *Ondokuzmayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2002, sayı: 7, ss. 121-140.
- Güven, Mustafa, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Müteşâbihât Problemi ve Te'vîl", *Hikmet Yurdu*, 2010, sayı: 5, ss. 293-321.
- , "Kur'ân'ın Dili ve Anlatım Üslûbu Üzerine Bir Deneme", *Hikmet Yurdu*, Temmuz-Aralık, c. 4, sayı: 7, ss. 135-151.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, Dâru'l-Harameyn, 1997.
- Hatice el-Hudeysi, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Bağdat 2001.
- Hattâf Abdülkerîm Süheyle, "Esbâbu'l-Cevâz fî'n-Nahvi'l-Arabiyyi", *Mecelletü Câmîati Kerbelâ el-İlmiyye*, 2012. c. 10, sayı: 3, ss. 9-24.
- Hedîl Muhammed Atiyye, *Eserü ihtilâfi'l-i-râb fî tefsîri'l-Kur'ân*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmîatü'l-İslâmiyye, Gazze 2009.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdilhak b. Ğâlib, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, tahk.: Abdüsselâm Abdü's Şâfi Muhammed, Beyrut 2001.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, tahk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, ts.
- İbn Fâris, Ebû Hüseyin b. Ahmed, *Mu'cemu mekâyisi'l-luġa*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, ts.
- , *es-Sâhibî fî fikhi'l-lüġati'l-arabiyyeti ve mesâiliha ve sünen-i'l-Arab fî kelâmihâ*, tahk.: Ahmed Hüsyn Besc, Beyrut 1997.
- İbn Hâluveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyin Ahmed, *İ'râbu'l-kirâati's-seb' ve ulelihâ*, tahk.: Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Kâhire 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisân'ü'l-Arab*, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, ts.
- İbn Serrâc en-Nahvî, Ebûbekr Muhammed b. Abdilmelik, *Kitâbu tebyîni'l-elbâb alâ fedâili'l-i-râb*, tahk.: Abdülfettâh el-Hamûz, Dâru Ammâr, 1995.
- İbrâhîm b. Osman Ebûbekr b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, tahk.: Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Bombay, 1981.
- İbrahim Sâmerî, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Daru'l-Fikr, Amman 2002.
- Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2010.
- Kayapınar, Durmuş Ali, "İ'râbu'l-Kur'ân -Kur'ân-ı Kerîm'in Gramerine Giriş-", *Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, sayı: 3, ss. 331-371.
- Keskiner, Osman, *Arapça'da Hâl ve Kur'ân Tercümelerindeki Yansımaları*, İstanbul, 2011.
- Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1993.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006.
- Mecdî Vehbe, Kâmil Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-Arabiyye fî'l-lüġa ve'l-edeb*, Mektebet-ü Lübnân, Beyrut 1984.
- Mekkî b. Talib İbn Ebî Tâlib el-Kaysî, *Kitâbu müşkil-i i'râbi'l-Kur'ân*, tahk.: Yasin Muhammed Sevvâd, Matbûâtü Mecme-i'l-Lüġati'l-Arabiyye, Dimeşk 1974.
- Muhammed Abdülhâlık Adîme, *Dirâsât li-usslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, ts.
- Muhammed Hamâse Abdillatîf, "Taaddüd-ü evcûhi'l-i-râb fî'l-cümleti'l-Kur'âniyye-esbâbuhû ve delâletühû", *Journal of Qur'anic Studies*, c. 5, sayı: 2, ss. 166-174
- Müsâid Müslim Abdullâh, *Gelişme Döneminde Tefsir*, çev.: Muhammed Çelik, İstanbul 2006.
- en-Nahhâs, Ebu'l-Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, *İ'râbu'l-Kur'ân*, tahk.: Şeyh Hâlid Ali, Beyrut 2008.

- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, tahk.: Şeyh Zekriyyâ Umeyrât, Beyrut 2008.
- Nâsir, Betül Nasır, *Delâletü'l-i'râb lede'n-nuhâti'l-kudemâ*, Bağdat 1999.
- Nihat M. Çetin, "Arap", *DİA*, c. 3, ss. 276-309.
- Özek, Ali, "el-Keşşâf", *DİA*, c. 25, ss. 329-330.
- er-Râcihî, Abdul, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Dâru'l-Ma'rife el-Câmiyye, 2000.
- es-Sa'dî, Esad Abdülhalim "Eseru taaddüdi'l-i'râb fî tevessü'il-ma'na inde'z-Zemahşerî fi'l-Keşşâf", *Mecelletü Câmiati'l-Enbâr li'l-Lüğât ve'l-Âdâb*, 2001, sayı: 4, s. 1, ss. 184-229.
- es-Sâidî, Racâ Ahmed Âtî, *Taaddüdü'l-evcühî'l-i'râbiyye ve eseruhû fi'l-ma'nâ min hilâl-i i'râbi'l-Kur'ân li'n-Nehhâs*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1423.
- Sâmî Avd, "Eseru taaddüdi'l-ârâ'i'n-nahviyye fî tefsîri'-âyâti'l-kur'âniyye", *Mecelle Câmi'at-i Teşrîn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İlmiyye*, 2007, c. 29, sayı: 1, ss. 63-85.
- es-Seyyid, Abdülhamîd Mustafa, "Nazariyyetü'l-Âmil fi'n-Nahvi'l-Arabî ve Dirâsetü't-Terkîb", *Mecelletü Câmi'ati Dimeşk*, c. 18, sayı: 4+3, ss. 41-68
- , *Dirâsât fi lisâniyyâti'l-Arabiyye*, Umman 2004.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kamber, *Kitâbu Sîbeveyh*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kâhire, 1988.
- Subhi Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2007.
- Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin b. Ebîbekr, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Merkez-i Dirâsâti'l-Kur'âniyye, ts.
- Syamsuddin Sahiron, "Âl-i İmrân Süresinin 7. Âyetindeki Muhkemât ve Müteşâbihâta İlişkin Taberî ve Zemahşerî'nin Görüşlerinin Analitik Bir İncelemesi", çev.: Zülfikar Durmuş, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002. ss. 265-281.
- Şerif Abdülkerim Muhammed en-Neccâr, "Eseru'l-Hilâfi'n-Nahvî fî Tevcîhi Âyâti'l-Kur'âni'l-Kerîm ale'l-Hükmi'l-Fikhî", *Mecelletü Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ li'Ulûmi'ş-Şer'iyye ve'l-Lüğâti'l-Arabiyye ve Âdâbihâ*, 1427, c. 18, sayı: 38, ss. 449-514.
- Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahv*, Kahire, ts.
- et-Tayyâr, Musâid b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-lüğavîyyu li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 1422.
- el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin *et-Tebyîn fi i'râbi'l-Kur'an*, tahk.: Ali Muhammed Becavi, yy., ts.
- Velîd Hüseyin, *Nazariyyetü'n-nahvi'l-arabiyyi fi tav-i taaddüd-i evcüh-i't-tahlîli'n-nahviyyi*, Amman 2009.
- Ya'kûb Emel Berî, *Mevsûatu ulûmi'l-lüğâti'l-arabiyye*, Beyrut 1971.
- Yâsir Muhammed Matrakçı, *Eser-ü ihtilâf fi evcühî'i-i'râb fî tefsîri'l-Âyâti'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Beşâir, Sûriye 2011.
- Yıldırım, Suat, "el-Bahrü'l-Muhît", *DİA*, c. 4, ss. 516-517.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Seriy b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, tahk.: Abdulcelîl Abdul Çelebi, Beyrut 1988.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiku't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, tahk.: Yûsuf el-Hammâdî, Mektebet-ü Mısır, Mısır, ts.
- , *el-Mufassal fî ilmi'l-arabiyye*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, ts.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fi ulûmi'l-Kur'ân*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, ts.